

Дзюба О.І. (Київ, Україна)

"РАТНИ ЗАПИСИ". Над чим сміялися серби під час війни

Стаття присвячена гумористичній рубриці сербського журналу "Ратни записи". У сербів, як і в українців, практично відсутня гумористична струя в літературі про Першу світову війну, тому публікації цього журналу викликають особливий інтерес.

Ключові слова: журнал, Перша світова війна, гумор, сербська література, анекдот.

Статья посвящена юмористической рубрике сербского журнала "Ратни записи". У сербов, как и у украинцев, практически отсутствует юмористическая струя в литературе о Первой мировой войне, поэтому публикации этого журнала вызывают особый интерес.

Ключевые слова: журнал, Первая мировая война, юмор, сербская литература, анекдот.

The article is devoted to the humor in the Serbian magazine "Ратни записи". We can hardly talk about the humor discourse in Serbian literature about the 1st World War (like in Ukrainian literature), that's why the publications of this magazine are of great interest.

Key words: magazine, 1st World war, humor, Serbian literature, anecdote.

Перша світова війна перервала літературне життя Сербії. Бойові дії безпосередньо на території країни, а потім тривала ворожа окупація унеможливили і безперервне видання часописів, зокрема літературних*. Хоча навіть у найскрутніші часи, коли сербська армія відступала з території своєї країни, а згодом опинилася на о. Корфу, а значна частина інтелігенції – в еміграції у Франції та інших країнах, спроби налагодити видання сербської періодики не припинялися. З початком війни у Белграді виходять "Ратни записи" ("Воєнні записи", 1914-1915 рр.). А вже під час відступу, в грудні 1915 року, в Скадрі (Шкодер) виходять два номери „Novosti”. Згодом, у Солуні та на Корфу, видаються „Трибина”, „Српски гласник”, „Велика Србија”, „Српске новине”, „Ratni dnevnik”**. Виходили газети для сербської

---

* Зокрема припинили виходити друком провідні сербські часописи "Српски књижевни гласник" і "Летопис Матице српске". Ще деякий час, до 1915 р. продовжує з'являтися "Дело" (замість одного разу на місяць – двічі).

** Верховне командування сербської армії з 1914 по 1918 р., з вимушеними перервами, видавало щоденний бюлетень "Ратни дневник" як офіційний орган Военного прес-бюро. Крім матеріалів офіційного характеру, це видання містило і культурно-мистецький додаток. Численні вірші вояків-поетів, написані безпосередньо на фронті, надруковані на його сторінках. 1996 року в Белграді стараннями "Спліки вояків визвольних воєн Сербії 1912-1920 та їхніх нащадків" вийшла збірка віршів, зібраних зі сторінок "Ратног дневника". Серед її авторів немає відомих імен, і, хоча за своїми художніми якостями вона не може претендувати на високі оцінки, все ж, є щирим і безпосереднім свідченням настроїв і переживань серед сербських вояків у часи найстрашніших випробувань для вітчизни і народу.

еміграції в Парижі, Женеві та деяких інших містах. Всі названі видання в міру можливостей публікували й деякі літературні матеріали, переважно поезію, короткі оповідання, драматичні картини, спогади, щоденникові записи. Найчастіше це аматорські дописи, твори тепер малозначних письменників, але й відомі автори також співпрацюють із такими виданнями.

Часопис „Ратні записи”, про який ітиме мова, мав короткий вік – виходив упродовж 1914-1915 рр., його випуск перервав відступ сербської армії 1915 року. Видання інформувало читачів про стан справ на фронті, дії сербської армії, актуальні політичні теми тощо. Друкувало статті дописувачів про історії з життя тилу та белетризовані оповіді про фронт (як-от рубрика "Світлі приклади" про героїзм вояків). Кожен номер завершувався рубрикою "Воєнні жарти й анекдоти" (слово *анекдот* в сербській мові тлумачиться як "коротко розказана подія з життя, переважно історичних осіб", "коротка оповідь, часто жартівливого, фрівольного чи сатиричного характеру з дотепною поєнтою"), які майже всі анонімно походження.

Масштаби світової катастрофи взагалі, а особливо трагедія сербського народу, не давали підстав для створення на такому історичному матеріалі літератури гумористичної. Недержавні слов'янські народи, воюючи за чужі інтереси, особливо гостро відчували трагіку та абсурд світової війни. Хоча злочинна реальність Першої світової війни поверталася перед письменниками насамперед своїми трагічними глибинами, але трагічне нерідко поставало в ракурсі гротескному, а часом навіть у комічному.

Поодинокі спроби подивитися на війну з гумористичного ракурсу були у словенській і хорватській літературах. Фран Мілчинські – чи не єдиний словенський письменник, який відважився підійти до війни в гумористичному ключі. У кількох оповіданнях війну він "пізнає" з точки зору тилу. Єдиною, хоча й не зовсім вдалою, спробою створення саме гумористично-сатиричного роману про Першу світову війну в хорватській літературі є книга А.Неїмаревича „1914” (1937 р., перша частина трилогії, повністю опублікованої 1977р.).

Природа й характер гумористично-іронічного ставлення до трагедії світового масштабу в літературах сягає своїм корінням до національних традицій гумористики й має за собою певний історико-літературний шлях і свої, національно зумовлені, відпрацьовані й апробовані прийоми.

Проблематика та проблеми національного життя, національної історії, неправдиві або фальшиві форми суспільного побуту в югослов'янських літературах спричинилися до розвитку досить потужної сатиричної течії в літературі. Сатира, гротеск, сарказм та іронія, породжені болючими переживаннями письменників, викликаними воєнним лихоліттям (чи об'єктивними обставинами, чи чинниками суб'єктивного характеру, яких можна було уникнути, запобігти) дають підстави говорити про сатиричний дискурс у творах сербських письменників про світову війну.

Для сербського народу надто великими жертвами та ранами обернулася війна (якщо взагалі коректно говорити про більші чи менші трагедії на

війні). Можливо саме тому говорити про власне гумористичні твори на воєнну тематику в сербській міжвоєнній літературі немає підстав*. Через це особливо цінними з цієї точки зору є сторінки часопису "Ратни записи" – чи не єдиного періодичного видання, яке друкувало жарти про Першу світову війну. Можливо, відіграв роль і час виходу видання – тоді ще Сербія не зазнала найстрашнішого лихоліття світової війни – окупації, а сербський народ – втрати батьківщини. Тематику добірок рубрики зумовили події 1914-1915 рр., до відступу через Албанію.

Серби, як і українці та поляки, під час світової війни опинилися по обидва боки фронту, що доводило трагізм їхньої ситуації серед загальних бід і страждань до крайніх меж. Сербі-воєводи, у яких відірваність яких від матичної держави та певна упослідженість у державі проживання викликало загорене, болісне національне почуття, змушені часто воювати проти своїх братів-"ворогів". Цю колізію чи не найпереконливіше описав М.Црнянські в "Коментарях до *Лірики Ітаки*", на підставі власної біографії, болісних переживань в очікуванні вирішення своєї долі (на який фронт його відправлять). Хоча загалом у воєнній сербській літературі цей аспект воєнних вражень і травм представлений не так уже й широко (зустрічаємо його в творах І.Секуліч, Д.Васіча).

Цікаво, що ця тема – зустрічі на лінії фронту сербів із двох ворожих армій, яка надавала такої інтенсивності розпачливим почуттям М.Црнянського, стала найпопулярнішою темою воєнних "усмішок" "Ратних записів". Звісно, що такі зустрічі завжди завершувалися взяттями в полон, чи то краще сказати, здачею в полон австрійських сербів.

У бувальщині "Гусар" (№3, с.11), історії, яку почув один із дописувачів (читачів) часопису, серб із австро-угорського війська, побачивши двох вояків -сербів, доповідає лейтенантові, що вони в оточенні і потрібно здатися. Полон переживається як визволення – визволення не лише від примусу воювати за чужого проти своїх, а й з точки зору майбутнього національного визволення – "Король Петар має бути царем. Шваба більше не підслуховуватиме під моїм вікном, про що я зі своєю сім'єю балакаю", - резюмує добровільно полонений серб.

Впевненість сербського солдата в майбутній перемозі, а також своєрідне усвідомлення визвольних цілей війни для сербів, переплетене з гарним почуттям гумору, лукавство і певною корисливістю простого вояка відобразилося у фрагменті "Чи велике ваше царство?" (№7, с.12) Це питання ставить сербський вояка полоненому простодушному "лалі", який щасливо поспішає до "нашої команди в Ніші". Почувши у відповідь "дуже велике", вояка просить того віддати йому нові черевики, бо в старих йому важко буде

---

* Гумористичні і гротескні картини воєнного життя бачимо лише в окремих випадках, як-от оповіданні „Барабанщик Ресиміч” Д.Васіча. Смішний і наївний герой на тлі реалій фронтового життя – це та колізія, що загострює відчуття нівелювання цінності особистості, життя людини на війні. Деякі його риси нагадують Гашекового Швейка, деякі – той тип малої людини, який змалював М.Црнянські в „Апофеозі”.

перейти все велике царство. Не сумнівається в тому, що сербським воякам вдається переможним кроком пройти австрійським царством і сам "лала", даючи тому вказівки, як віднайти його домівку і передати вітання сім'ї.

Хитрим і ласим до наживи, але водночас і веселим, винахідливим і щирим виглядає герой усмішки "Не здався по-людськи" (№8, с.11.), який, моментально оцінивши майновий стан полоненого серба-"лали"*, конфіскує в того тютюн, гроші і запасні черевики. "Тепер ти здався по-людськи" – констатує вояк і бажає щасливої дороги далі. Хоча його дії й більше схожі на грабунок полоненого, все ж, завдячуючи дотепності обґрунтування вчинку та й навіть доброзичливості атмосфери, вони не викликають осуду.

Герой ще однієї історії – "Спеціаліст" (№3, с.12) потрапляє на воеводинську землю, в околицю Нового Села. Він – селянин, мобілізований до війська. Трагічна колізія селянин і війна – окрема велика тема воєнної літератури слов'ян, особливо яскраво виражена в літературах тих народів, на території яких велися безпосередні воєнні дії. Серед югослов'янських народів вона найпотужніше прозвучала в словенській воєнній літературі. У сербській вона виявилася трохи "витісненою" іншими, що були для країни доленоснішими – албанським відступом, фронтовим життям, роками окупаційного лихоліття. На фронті всі помисли вояки-селянина – про долю своєї землі, господарство. Потрапивши на ворожу, але й водночас братню територію Воеводини, селянин, який дивиться на світ і оцінює його зі своєї особливої перспективи, на подив товаришів, відразу кидається вивчати, оцінювати якість, плодючість землі. Розтерши її пучками пальців, понюхавши, виносить свою оцінку: "Добра!".

Спроба людини якось захистити свою національну гідність, своєрідна, хоч і маленька, в вирі подій може ніким не помічена помста звичайної людини своїй, але за своєю сутністю ворожій їй державі, - тема "Гавриної клятви" (№5, с.12), бувальщини, переказаної дописувачем часопису. Гавра, потрапивши до австро-угорської поліції в Земуні через співи патріотичних пісень, поклявся помститися. Отож на фронті у нього була лише одна думка – як найшвидше здатися в полон. Коли видалася перша слушна нагода, кілька днів із 9 вояками патруля блукав він у пошуках сербів. Коли ж врешті пощастило, серби, які виявилися в меншості, злякалися, отож Гавра змушений був схопити їх, аби ті не втекли, а вже тоді, разом із товаришами він здався своїм полоненим. Схожий за духом кумедний випадок із сербами різних армій описано і в анекдоті "Взяли в полон" (№6, с.11). Ще два анекдоти теж розповідають про взяття в полон ворога (вже не сербів), але тут уже інші нюанси – ці оповідки підкреслюють хитрість, винахідливість, холоднокровність, відвагу сербського солдата (як-от у "Капраловому геройстві" (№3, с.11) - беззбройний капрал, який в кукурудзі справляв нужду, взяв у полон двох озброєних солдат; або "Ось наша кіннота" – полонені серби обдурюють швабів і, налякавши їх, із

---

* тобто серба, жителя Баната.

полонених перетворюються на господарів ситуації).

Ще одна тема, пов'язана з полоном – гуманність і доброзичливість сербських вояків у ставленні до полонених. Художня, публіцистична, документальна література на тему війни неодноразово засвідчували, той факт, що офіційна пропаганда залякувала солдат історіями про "кровожерливих" сербів, які не знають милості до ворога. У багатьох творах, написаних на основі власних спогадів і досвіду, описано приклади гуманного, співчутливого ставлення сербів до полонених. Навіть такий хорватський письменник як Міле Будак, якого важко запідозрити в якихось симпатіях до сербів, у своїх мемуарах відзначив людяне ставлення простих вояків-конвоїрів до полонених австро-угорських офіцерів. У часописі "Ратни записи" приклади того, як ворожі вояки, потрапивши в полон, відразу втрачали свою ауру ворожості та перетворювалися на простих знедолених людей, для яких війна таке саме зло, як і для всіх решти, описані ще й з кумедного ракурсу. "У снігу" (№6, с.10) бідолашний румун не второпав, що поки він ходив по дрова, коло вогнища опинилися не його однополчани, а серби в трофейних шинелях. Лише долучившись до дружньої розмови, второпав, що трапилось і весело здався на милість ворогові. Дуже кортіло побалакати біля вогнища за іншої ситуації й італійському полоненому, коли той збагнув, що йому нічого не загрожує. Дарма, що його ніхто не розумів. "Дай людині виговоритися" (№25, с.12), - каже з розумінням серб. В оповідках часопису звучить і ще один відтінок, пов'язаний із взаємостосунками полонених – солдати сербської армії. Це ставлення солдат до тих сербів австрійської армії, яких, так би мовити, по-справжньому захоплено в полон, на відміну від попередньої "категорії", яка сама шукала і знаходила собі своїх ув'язнювачів. Тут присутня доля гіркоти, розчарованості, що ті, хоча й з примусу, але все ж воювали проти своїх співвітчизників, а як наслідок – докірливе, трохи зневажливе, зверхнє ставлення до них ("Дай людині виговоритися", "Іхній кум"). З боку ж полонених сербів – дещо інша гама відчуттів. Тут і почуття певної провини перед своїми братами, і гордість за своїх братів, шире бажання, а звідси і віра в їхню перемогу ("Ті всіх підряд поб'ють"; "Всіх нас він пожене"); і мотив впізнання свого у ворогові ("Всіх нас він пожене"*).

У різних ракурсах у жартах на сторінках видання виступає ворог, тобто німецькомовні представники ворожої армії. В одних ситуаціях він – гідний супротивник, чесний вояк, який ставиться до свого ворога з відповідною повагою, здатен оцінити його відвагу та бойове вміння ("Я б його нагородив"). В інших випадках ворог заслуговує зневажливого ставлення через свою нелюдськість, жорстокість, і тоді текст набуває грізного саркастичного звучання, як-от "Які німецькі перемоги?". А такий текст як "Швабська зручність" кепкує з німецької натури – навіть на війні німці прагнуть вигідного життя.

---

* "Ворожий" офіцер каже ці слова в окупованому Белграді дядькові Стеві, показавши на браслеті під рукавом портрет Олександра.

Воєнні жарти охоплюють найрізноманітніші сторони фронтового життя – і голод, який вірно супроводжував солдат в окопах, і постійні турботи про те, як догодити своєму шлункові ("Рятівник – гуска"; "Наступ"); і як солдати забавляються, дратуючи ворога ("Заняття"); дружба і самопожертва серед вояків ("Мені гроші, а йому відпустка"); самовладання сербського вояки ("Пошли іншу"); веселий жартівливий дух солдата ("П'ємонт"); і те, як собі давали раду на війні цигани, зі своїм одвічним потягом до наживи ("Болить його палець"); і прикрі випадки прифронтового полонування на ворожих "шпиків" ("Чорногорка"); і приготування до фронту учнівського батальйону ("Дозвіл на музику", "Кельнер першої категорії").

Наївність простого люду теж стала темою жартів - під час бомбардування Белграда народ почав ховатися до кав'ярні "Албанія" – мовляв, знає шваба, що то Албанія, і не буде бомбардувати ("Над *Албанією*"). Щирий сміх викликає історія про сербського простакуватого селянина, який шкодує за вбитим німцем із золотими зубами – тепер вже не можна буде продовжити рід людей із золотими зубами ("Людина з золотими зубами" (№10, с.12)).

У деяких випадках історії набувають трагікомічного виміру, сміх і сльози йдуть поруч ("Не був грішний" (№16, с.12)).

Крім жартівливих оповідок зі світової війни часто публікуються бувальщини на військову тематику інших народів, що охоплюють різні історичні періоди ("Холоднокрівність"; "Воєнний репортер"; "Сиві полководці"; "Рідкісні відзнаки"; "Політика і акції"; "Як робиться кар'єра"; "Історична друкарська помилка"; "Маршал-жартівник" тощо).

Короткий огляд жартівливої рубрики видання, що виходило за драматичних обставин, засвідчує, що гумор можна розглядати як самозахист особистості проти безумств війни. У світі спотворених або втрачених цінностей, зла і жорстокості, пошуки людиною певної точки опори, формування системи самозахисту особистості набували різноманітних форм. Сміх, іронія, гумор – одні з них. За сміхом воєнного часу часто відчувався відчай, коміка та гумор виступали і як унаочнення зображення жахів війни і народних бід – це своєрідний парадокс жанру.

Сміхом, усупереч усім смертям, утверджувалися життєздатність, невмирущість і окремо взятої малої людини, і народу в цілому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Vacuň D.* Приповетке. – Београд, 1929; 2. Ратни записи. Илюстровани часопис. – Београд, 1914-1915; 3. *Crnjanski. M.*: Komentari uz Liriku Itake// *M.Crnjanski.* Pesme, Izabrana dela. – Београд, 1983; 4. *Neimarević A.* 1914-1918. Satirički roman o 1. svjetskom ratu. – Zagreb, 1976; 5. *Mamić M.* Летопис српског народа: три века алманаха и календара. – Београд-Нови Сад, 1997; 6. *Milčinski F.* Vojnopoštne karte. // *Ljubljanski zvon.* - Letnik XXXV. - 1915; 7. *Milčinski F.* Naši in vojna. // *Ljubljanski zvon.* - Letnik XXXV. - 1915.